

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.097>

OROL FOJIASI VA INSON QISMATI: SHUKUR XOLMIRZAYEVNING “XORAZM, JONGINAM” HIKOYASIDA EKOLOGIK VA MA’NAVIY MUAMMOLAR

Mamadaliyeva Gulzoda Saydullo qizi

Namangan davlat universiteti

O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi

tayanch doktoranti

Namangan, O‘zbekiston Respublikasi

E-mail: mamadaliyevagulzoda3@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-2442-8224>

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada O‘zbekiston xalq yozuvchisi Shukur Xolmirzayevning “Xorazm, jonginam” hikoyasida ekologik fojia hamda inson qismati o‘rtasidagi badiiy-falsafiy munosabat tahlil qilinadi. Asarda Orol dengizining qurishi oqibatida Xorazm vohasida yuzaga kelgan ekologik inqiroz — havoning buzilishi, tuproqning sho‘rlanishi, tuz yog‘ini va qadimiy me‘moriy obidalarining yemirilishi kabi oqibatlar insonning ruhiyati, kundalik hayoti hamda ijtimoiy qarashlariga ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida yoritilgan. Yozuvchi ekologik inqirozni faqat tabiatga yetkazilgan zarar sifatida emas, balki insonning Vatan, tarixiy xotira hamda milliy qadriyatlarga munosabatini o‘zgartiruvchi murakkab ma’naviy-ijtimoiy hodisa sifatida talqin etadi. Maqolada ota va o‘g‘il obrazlari orqali ona zaminni anglashning ikki xil modeli, ekologik muhitning migratsion kayfiyatlarga ta’siri hamda tabiat va inson o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ochib berilgan. Tadqiqot natijasida “Xorazm, jonginam” hikoyasining ekologik muammolarni badiiy idrok etish bilan bir qatorda, milliy o‘zlik va vatanparvarlik tuyg‘usini ifodalovchi muhim asar ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: Shukur Xolmirzayev, “Xorazm, jonginam”, Orol fojiasi, ekologik muammo, ekokrititsizm, ekologik adabiyot, inson va tabiat, milliy o‘zlik, tarixiy xotira, ma’naviy inqiroz.

ABSTRACT. This article analyzes the artistic and philosophical relationship between ecological catastrophe and human destiny in the story “*Khorezm, My Dear*” by Shukur Xolmirzaev, the People’s Writer of Uzbekistan. The ecological crisis that emerged in the Khorezm oasis as a result of the drying up of the Aral Sea—including air pollution, soil salinization, salt precipitation, and the deterioration of ancient architectural monuments—is portrayed in the work as a factor affecting people’s psychological state, everyday lives, and social perspectives. The writer interprets the ecological crisis not merely as damage inflicted upon nature, but as a complex spiritual and social phenomenon that transforms people’s attitudes toward their homeland, historical memory, and national values. The article reveals two different

models of understanding and perceiving the native land through the characters of the father and the son, examines the influence of the ecological environment on migration sentiments, and highlights the close interrelationship between human beings and nature. The study concludes that “*Khorezm, My Dear*” is a significant literary work that not only provides an artistic interpretation of ecological problems but also expresses a sense of national identity and patriotism.

Keywords: Shukur Kholmirzaev, “*Khorezm, My Dear*”, Aral Sea disaster, ecological problem, ecocriticism, ecological literature, human and nature, national identity, historical memory, spiritual crisis.

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируется художественно-философская взаимосвязь между экологической катастрофой и судьбой человека в рассказе народного писателя Узбекистана Шукры Холмирзаева «Хоразм, джонинам». Экологический кризис, возникший в Хорезмском оазисе вследствие высыхания Аральского моря, — ухудшение состояния воздуха, засоление почвы, солевые осадки и разрушение древних архитектурных памятников — представлен в произведении как фактор, оказывающий влияние на духовное состояние человека, его повседневную жизнь и общественные взгляды. Писатель интерпретирует экологический кризис не только как ущерб, нанесённый природе, но и как сложное духовно-социальное явление, изменяющее отношение человека к Родине, исторической памяти и национальным ценностям. В статье посредством образов отца и сына раскрываются две различные модели осмысления родной земли, влияние экологической среды на миграционные настроения, а также органическая взаимосвязь между природой и человеком. В результате исследования обосновывается, что рассказ «Хоразм, джонинам» является значимым произведением, в котором наряду с художественным осмыслением экологических проблем выражаются идеи национальной идентичности и чувства патриотизма.

Ключевые слова: Шукыр Холмирзаев, «Хоразм, джонинам», Аральская катастрофа, экологическая проблема, экокритицизм, экологическая литература, человек и природа, национальная идентичность, историческая память, духовный кризис.

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida insoniyat taraqqiyotining eng global muammolaridan biri ekologik muvozanatning buzilishi bilan bog‘liq jarayonlar bo‘ldi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo hududida Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan ekologik fojia nafaqat tabiatga, balki mintaqa aholisining salomatligi, ijtimoiy turmushi, migratsion jarayonlari va ma’naviy-ruhiy dunyosiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Orol muammosi shu jihatdan faqat ekologik inqiroz emas, balki inson va jamiyat hayotining barcha qatlamlarini qamrab oluvchi murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisadir. O‘zbek adabiyotida tabiat va inson munosabatlarini ijtimoiy-falsafiy va ruhiy mezonlarda talqin etgan ijodkorlardan biri Shukur Xolmirzayevdir. Adib nasrida tabiat tasviri shunchaki passiv peyzaj vazifasini o‘tamaydi; u insonning ruhiy holati, dunyoqarashi va axloqiy qarashlari bilan uzviy bog‘liq holda tasvirlanadi. “Xorazm, jonginam” hikoyasida ham ekologik muhitning yemirilishi inson hayoti

va taqdirini belgilovchi dinamik kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Hikoyaning qimmatli shundaki, unda Orol fojiasi quruq publitsistik axborot yoki statistik ma’lumotlar orqali emas, balki inson kechinmalari hamda taqdiri orqali badiiylashtirilgan. Xorazmning qadimiy muhiti, tuprog‘i, me’moriy obidalar va tor ko‘chalari inson xotirasi bilan yaxlit holda talqin etiladi. Shu nuqtai nazardan, asarni ekologik adabiyot (ekokrititsizm) yo‘nalishida tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi — Shukur Xolmirzayevning “Xorazm, jonginam” hikoyasida Orol fojiasining badiiy talqini, ekologik inqirozning inson ruhiyati hamda milliy qadriyatlarga ta’siri va ona zamin munosabatining ifodalanish xususiyatlarini yoritishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

1. Hikoyadagi ekologik muhit tasvirini badiiy-estetik jihatdan tahlil qilish;
2. Orol fojiasining badiiy detal va obrazlar orqali aks etishini ko‘rsatish;
3. Ekologik inqiroz va ma’naviy tanazzul o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash;
4. Ota va o‘g‘il obrazlari misolida avlodlar dunyoqarashidagi tafovutlarni ochib berish;
5. Ona zamin va tarixiy xotira tushunchalarining falsafiy mazmunini yoritish;
6. Hikoyaning zamonaviy ekologik tafakkurni shakllantirishdagi o‘rnini belgilash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning asosiy manbasini Shukur Xolmirzayevning “Xorazm, jonginam” hikoyasi matni tashkil etadi. Maqolada asarning ekologik, ijtimoiy-psixologik va ma’naviy qatlamlarini kompleks tahlil qilish nazarda tutilgan.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-nazariy metodlardan foydalanildi:

1. Badiiy-tahliliy metod: Hikoyadagi obrazlar, peyzaj, badiiy detallar va muallif konsepsiyasi o‘rganildi.
2. Qiyosiy metod: Asardagi ota va o‘g‘ilning ona yurtga munosabati, an’anaviy hamda pragmatik qarashlar qiyoslandi.
3. Psixologik tahlil metodi: Ekologik muhitning inson ruhiyatiga ta’siri va qahramonlarning ichki kechinmalari tadqiq qilindi.
4. Ekokritik (ekologik-adabiy) yondashuv: Tabiat va inson munosabatlari, ekologik inqirozning ijtimoiy-ma’naviy oqibatlar badiiy matn asosida asoslandi.
5. Interpretatsion yondashuv: Hikoyadagi ekologik ramzlar va detallar tarixiy xotira, Vatan va milliy o‘zlik tushunchalari bilan aloqadorlikda talqin etildi.

NATIJALAR

1. Orol fojiasining badiiy-ekologik tasviri

Hikoyada ekologik inqirozning eng yaqqol ko‘rinishi sifatida Xorazm tabiatining yemirilishi tasvirlanadi. Havoning buzilishi, tuproqning sho‘rlanishi, tuz yog‘ishi hamda binolarning uvalanishi kabi holatlar birbirini to‘ldiruvchi ramziy zanjirni hosil qiladi. Muallif tasvirida ekologik fojia abstrakt tushuncha emas, balki inson hissiyotlari orqali idrok etiladigan reallikdir:

“Xorazmga tuz yog‘ila boshladi. Har kvadrat metriga falon kilo. Devorlar zax teggandek shishib, uvalanib to‘kilishga boshladi... Havoning ham mazasi qochdi. Bularning bosh sababi,

albatta, Orol...⁷⁰ Matndagi “tuz”, “devor”, “havo” detallari ekologik inqirozning badiiy belgilari hisoblanadi. Ayniqsa, devorning uvalanishi insonning uyi, xotirasi va avlodlar davomiyligi yemirilayotganining ramziy ifodasidir. Tabiatdagi emirilish me‘moriy va madaniy muhitning izdan chiqishiga olib kelmoqda.

2. “Yer — narkoman bo‘lib qolgan”: ekologik inqirozning ildizlari

Hikoyada ekologik fojining tub sabablariga ham e‘tibor qaratiladi. Kimyoviy o‘g‘itlardan me‘yoridan ortiq foydalanish va paxta yakkahokimligi oqibatida yerning tabiiy unumdorligi barbod bo‘lgani “Yer — narkoman bo‘lib qolgan” degan majoziy o‘xshatish orqali ifodalanadi.

Ushbu o‘xshatish yerning insonning sun‘iy aralashuviga to‘liq bog‘lanib qolganini va tabiiy muvozanat yo‘qolganini ko‘rsatadi. Yozuvchi e‘tiborni tashqi belgilardan ko‘ra insonning tabiatga bo‘lgan shafqatsiz munosabatiga qaratadi. Shunday qilib, tabiatga yetkazilgan zarar insonning o‘ziga qaytuvchi bumerang oqibat sifatida talqin etiladi.

3. Tabiat yemirilishi va tarixiy-madaniy meros masalasi

Hikoyada ekologik fojia nafaqat tabiatga, balki qadimiy me‘moriy obidalar hamda madaniy merosga ham zarar yetkazayotgani ko‘rsatiladi. Xorazm — tarixiy xotira va shahar madaniyati maskani sifatida asarda alohida ma‘no ko‘lamiga ega.

Ekologik fojia asarda ikki tomonlama yemirilish jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi:

1. Tabiiy-ekologik muhitning yemirilishi;

2. Tarixiy-madaniy va ma‘naviy makonning yemirilishi.

Bu ikki jarayon bir-biri bilan parallel va uzviy ravishda kechadi.

4. Ota obrazi va ona zamin tushunchasi

Ota obrazi — asarning ma‘naviy va axloqiy ustunidir. U ota-bobolaridan qolgan hovlini, qadimiy maskanni tark etishni xohlamaydi. Uning uchun uy va tuproq — shunchaki moddiy mulk emas, balki ajdodlar xotirasi hamda milliy o‘zlik ifodasidir. Tuproq — geografik tushuncha bo‘lishdan tashqari, insonning ruhiy ildizlarini ifodalovchi poydevordir. Shu sababli, ota uchun hovlidan ko‘chib ketish oddiy makon almashtirish emas, balki o‘zlikdan va tarixiy ildizlardan uzilish bilan tengdir.

5. Ota va o‘g‘il: pragmatizm va an‘anaviylik to‘qnashuvi

Ota va o‘g‘il munosabatlari orqali ekologik fojining avlodlar tafakkuriga ko‘rsatgan ta‘siri ochib beriladi. Ota uchun ona zamin bilan ruhiy bog‘liqlik birinchi o‘rinda tursa, o‘g‘il ekologik inqirozning amaliy oqibatlariga pragmatik yondashadi. U otasiga hovlini sotib, Toshkentga ko‘chishni taklif etadi.

Ushbu to‘qnashuv shunchaki avlodlar qarashlaridagi tafovut emas. Ekologik vaziyat insonni murakkab tanlov oldiga qo‘ymoqda. Bir tomonda tuproq, xotira, tarix va ma‘naviy burch masalasi turibdi, Ikkinchi tomonda hayotiy xavfsizlik, qulaylik va pragmatik kelajak masalalari o‘rtasidagi tanlov masalasi qahramonni qiyin vaziyatga solib qo‘yadi.

6. Ekologik inqiroz va migratsion kayfiyat

Ekologik muhitning og‘irlashishi aholining o‘z yurtini tark etish kayfiyatini kuchaytirmoqda. Yozuvchining “Odamlarning fikri, qarashlari o‘zgarmoqda...” degan xulosasi

⁷⁰ Xolmirzayev Sh. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005. - B. 109.

ekologik muammoning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini ko‘rsatadi. Tug‘ilib o‘sgan maskanni tark etish majburiyati inson uchun ichki va ruhiy yo‘qotishdir. Inson makonni almashtirishi mumkin, ammo bu jarayonda xotiralar, madaniy muhit va tarixiy izchillikning uzilishi yuz beradi.

MUHOKAMA

Shukur Xolmirzayev “Xorazm, jonginam” hikoyasida ekologik muammoni inson jamiyatidan tashqaridagi voqelik sifatida ko‘rmaydi. Ekologik inqiroz insonning ruhiy dunyosi, oilaviy munosabatlari, Vatan haqidagi tasavvurlari va kelajakka bo‘lgan ishonchi bilan bevosita bog‘lanadi. Asarning bosh g‘oyalaridan biri shundaki, tabiatning yemirilishi insonning ma‘naviy dunyosida inqirozlarni keltirib chiqaradi. Tabiat va inson o‘rtasidagi uyg‘unlik buzilganda, inson o‘z yashash makonini qayta kashf etishga hamda anglashga majbur bo‘ladi. Devorlarning uvalanishi — insoniy va ma‘naviy makon yemirilishining badiiy ifodasidir. Ota va o‘g‘il o‘rtasidagi ziddiyat ekologik fojia tufayli yuzaga kelgan qadriyatlar va omon qolish ehtiyojlari o‘rtasidagi mantiqiy konfliktni ko‘rsatadi. Muallif tomonidan qo‘yilgan “Tug‘ilgan yurtdan ayrilish bu — fojia. Biroq tabiatning o‘zi odamni haydash darajasiga kelib qolgan bo‘lsa, inson qayerga bosh ursin?”⁷¹ degan savol asarning falsafiy va gumanistik mohiyatini belgilaydi. Bu savol oddiy yechimga ega emas, chunki u yerda individual imkoniyat va global fojia to‘qnash kelmoqda.

XULOSA

Shukur Xolmirzayevning “Xorazm, jonginam” hikoyasi Orol fojiasini badiiy tahlil qilish orqali tabiat, inson va milliy o‘zlik o‘rtasidagi uzviy munosabatlarni yoritgan yuksak badiiy asardir.

Tadqiqot xulosalari:

1. Hikoyada Orol fojiasi faqatgina ekologik inqiroz emas, balki inson taqdiri va ijtimoiy-ma‘naviy hayoti bilan bog‘liq kompleks hodisa sifatida talqin etilgan.
2. Tuz yog‘ishi, havo va tuproqning o‘zgarishi hamda devorlarning uvalanishi ekologik inqirozning ramziy-badiiy ifodasi bo‘lib xizmat qiladi.
3. Tabiatning yemirilishi tarixiy-madaniy muhit va me‘moriy obidalarining tanazzuliga olib kelishi ko‘rsatilgan.
4. Ota obrazi orqali ona zamin, tarixiy xotira hamda milliy o‘zlik kabi ma‘naviy qadriyatlar gavdalantirilgan.
5. O‘g‘il obrazi ekologik sharoitda yuzaga keluvchi pragmatik va hayotiy yondashuvni ifodalaydi.
6. Asarda ekologik inqirozning majburiy migratsiya va ruhiy yo‘qotishlar kabi ijtimoiy-psixologik oqibatlari ochib berilgan.
7. Asar yakunida qahramonning Xorazmga qaytishi va “u tap-taqir cho‘l, sahro bo‘lib qolganda ham — mening tuprog‘im ekan” degan xulosasi inson va ona zamin o‘rtasidagi ma‘naviy rishtaning uzilmasligini tasdiqlaydi.

⁷¹ O‘sha manba.

Xulosa qilib aytganda, hikoyada ekologik fojia tabiat muammosidan inson muammosiga, undan esa milliy o‘zlik va tarixiy xotira masalasiga ko‘tariladi. Asar kitobxonni ekologik inqirozning ma’naviy-insoniy oqibatlari haqida chuqur mushohada yuritishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Xolmirzayev, Sh. (2005). Saylanma. 3 jildlik. 2-jild: Hikoyalar va qissalar. Toshkent: Sharq.
- 2.Xolmirzayev, Sh. (1998). Xorazm, jonginam. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
- 3.Yo‘ldoshev, Q. (2018). Yana yonimdagilar (Badiiy-publitsistik va adabiy-tanqidiy maqolalar). Toshkent: Akademnashr.
- 4.Rasulov, A. (2006). Badiiylik — bezvol mezon. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
5. Normatov, U. (2007). Umidbaxsh tamoyillar. Toshkent: Ma’naviyat.